

L'ESGLÉSIA, ARRELADA EN LA HISTÒRIA HUMANA. ELS SIGNES DELS TEMPS

Gaspar MORA

Adreça: C/ Església 70
08950 ESPLUGUES DE LLOBREGAT
(Barcelona)
E-mail: morabartres@gmail.com

Resum

L'article analitza l'Església arrelada en la història humana segons les perspectives distintes dels dos documents fonamentals del Vaticà II sobre l'Església. Segons *Lumen gentium*, l'Església és i està cridada a ser una comunió de comunitats. Aquestes són distintes, marcades pels seus condicionaments culturals. *Gaudium et spes* parla bàsicament del nostre món d'avui i subratlla el seu misteri: és cridat per Déu a viure la Pasqua del Senyor i respon a aquesta crida amb les diverses realitzacions de la vida social, política, cultural. L'Església i les comunitats cristianes estan cridades a ser l'inici de la humanitat nova, arrelada en la multiplicitat de l'experiència humana.

Paraules clau: Església, cultura, diàleg salvador, arrelament, signes dels temps.

Abstract

The article analyses the Church in the way that it is rooted in human history according to the specific perspectives of the two fundamental documents of Vatican II concerning the Church. According to Lumen gentium, it is called to be a communion of communities, These communities are distinct, identifiable by their cultural characteristics. Gaudium et spes essentially speaks about our world of today and underlines the mystery of it: it is called by God to live out the Passion of the Lord and responds to this call with various manifestations in its social, political and cultural life. The Church and Christian communities are called to be the beginning of a new humanity, rooted in the multiplicity of human experience.

Keywords: Church, culture, saving dialogue, rootedness, signs of the times.

INTRODUCCIÓ

L'Església va ser un dels temes centrals del Vaticà II. Hi va dedicar dues de les seves quatre Constitucions; la Dogmàtica, *Lumen gentium*, sobre el misteri i la missió de l'Església, i la Pastoral, *Gaudium et spes*, sobre l'Església en el nostre món. Parlem ara de l'Església arrelada en la història humana. Són distints els accents de l'una i de l'altra constitució conciliar, que obren perspectives diverses. Dedicaré a cada una d'elles les dues primeres parts de la meua reflexió; una última part estarà dedicada a la relació entre ambdós accents, a la seva tensió i la seva llum per al moment actual.

1. *LUMEN GENTIUM*. L'ESGLÉSIA, COMUNITAT DE COMUNITATS INCULTURADES

Diu *Lumen gentium*: «L'únic poble de Déu és present a totes les nacions de la terra, ja que de totes les nacions pren els ciutadans... Cadascun dels creients escampats pel món està en comunió amb els altres en l'Esperit Sant i així, com diu Sant Joan Crisòstom, «el qui resideix a Roma sap que els de l'Índia són membres seus»... L'Església no sostreu res al bé temporal de cada poble, ben al contrari, fomenta i assumeix en tant que són bons, els valors, les riqueses i els costums dels pobles, i assumint-los els purifica, els reforça i els eleva» (LG 13b).

L'Església arrelada en la història humana vol dir l'Església encarnada en els pobles i les cultures humanes, inculturada. És la sorpresa de la fe i l'Església cristiana formulada per l'Apocalipsi: «de tota tribu, poble, llengua i nació...» (Ap 5,9). A partir d'aquest accent del Vaticà II s'ha anat desenvolupant la consciència de l'Església arrelada i encarnada a cada cultura humana. Aquesta afirmació està plena de conseqüències. En subratllo algunes.

1.1. *Totes les Esglésies, encarnades; i totes les cultures, dignes*

Les cultures humanes són maneres de ser, de viure, de relacionar-se, de construir la societat. L'animal humà és essencialment social. No hi ha ningú que no pertanyi a alguna cultura. Tots els éssers humans hem rebut de la nostra cultura l'estructura mental i social. Les comunitats cristianes estan encarnades en la pròpia cultura; hi ha comunitats xineses, brasileres, europees, sub-

saharianes... No hi ha cap cultura humana que sigui «criteri» d'humanitat, essent les altres de segona categoria. I no hi ha cap comunitat cristiana més enllà de les seves concrecions culturals.

I d'altra banda, totes les cultures estan cridades a ser evangelitzades i a tenir comunitats cristianes. No hi ha cap cultura indigna de constituir una comunitat cristiana arrelada en la seva cultura.

1.2. Importància decisiva dels condicionaments culturals

La cultura marca molt, moltíssim, en bé i en mal. Cada comunitat cristiana està marcada per la seva cultura. Una comunitat cristiana anglesa és diferent d'una comunitat cristiana russa, o d'una japonesa, o colombiana. Les comunitats cristianes estan cridades a sentir-se germanes, creients en el Senyor Jesús en els diversos àmbits culturals. La realitat humana, però, no és neutra. L'estructura social i cultural és de fet molt injusta. Les comunitats cristianes europees i les comunitats cristianes africanes, per exemple, vivim immerses en els nostres condicionaments socioculturals i històrics que ens fan molt diferents, injustament diferents. Normalment subratllem aquest fet quan parlem del primer i del tercer món, o del comerç mundial, o de les injustícies estructurals. N'hem de parlar també quan parlem de l'Església. En el si de la mateixa Església catòlica estem marcats del tot pels allunyaments culturals i les injustícies estructurals. Les comunitats cristianes alemanyes, les índies, les egípcies, les veneçolanes som comunitats germanes però totalment marcades pels corresponents condicionaments culturals.

Només un exemple. Molts dels emigrants que volen entrar a Europa sovint de manera inhumana i tràgica, són membres de comunitats cristiano-catòliques que intenten entrar en una altra comunitat catòlica, i troben barres i policia... No podem parlar angelicalment de l'Església com a comunitat del Senyor Jesús.

1.3. Aspectes culturals especialment decisius

Podem distingir en cada cultura dos nivells. Un és el nivell dels elements culturals més o menys neutres èticament; i un altre el dels elements culturals èticament qualificats. En el primer nivell hi ha elements que poden ser molt importants: la llengua, el cant, el ball, la manera de vestir o els

hàbits alimentaris. En el segon nivell hi ha accents molt decisius: la manera de viure i relacionar-se l'home i la dona, el paper dels vells, el lloc de l'autoritat, l'actitud respecte als homosexuals, el tracte dels delinqüents, la relació amb els estranys, amb els enemics... Tot això ja no és èticament neutre. Hi ha cultures que valoren l'hospitalitat a l'estranger, i d'altres molt reticents amb el diferent; o pot haver-hi aquests accents en la mateixa cultura... El complex de superioritat masculina és culturalment molt estès; i Europa té un complex de superioritat prepotent, que porta sovint al menyspreu d'altres cultures, considerades quasi visceralment com a inferiors... Al Fòrum de Roma, capital de l'imperi, hi ha una pedra que diu: «*umbilicus mundi*» —melic del món—; i tinc entès que hi ha exactament la mateixa inscripció al Machu Picchu. I no deu ser difícil trobar-ne d'altres...

1.4. *La missió de les comunitats cristianes*

La missió de la comunitat cristiana és viure la fe i l'amor cristians en les seves coordenades culturals. Això vol dir assumir la pròpia cultura i viure-la segons l'Esperit del Senyor Jesús i la Paraula evangèlica. Aquest és el Projecte Església; constituir comunitats a cada llengua i poble i nació que visquin la fe i l'amor evangèlics, evidentment des de la seva realitat cultural, i que es relacionin de manera evangèlica amb totes les altres. Comunitats cristianes a Europa, a l'Àsia i a l'Amèrica del Sud que s'entenguin, s'estimin, es valorin i es preocupin com a comunitats germanes, i creïn un món nou segons l'Evangeli. És el Projecte Església; tan enorme i tan sublim que ni tan sols el podem imaginar...

Les comunitats cristianes tenen la missió de batejar la pròpia cultura. Això comporta una tasca difícil i necessària de discerniment. Cal discernir quins aspectes de la pròpia cultura són positius per assumir-los i potenciar-los; i quins són negatius, per corregir-los i superar-los. Tasca complexa, molt difícil, que forma part de la gran missió evangèlica de salvar el nostre món humà. Fent comunitats de fe i d'amor reals, una fe que redimeix els pobles dels seus pecats i fa una humanitat nova. Aquesta missió no és un aspecte més o menys important de la missió eclesial. És la manera cristiana de salvar el nostre món humà, de portar l'Esperit evangèlic a la realitat històrica. Creiem que no n'hi ha d'altra.

1.5. *Els perills de les comunitats cristianes*

Tenim ja tants segles que només fa falta obrir els ulls, veure el que ha passat, i patir. El primer perill és confondre les pròpies evidències culturals amb l'Esperit evangèlic, pensar que allò que tenim per evident, és que ja és cristià. D'entrada cal només notar que hem començat a parlar d'inculturació quan la fe cristiana s'ha estès a la Xina o a l'Àfrica. Com és això? Per la convicció que el cristianisme és això nostre, occidental, europeu. I ara ens adonem que la nostra cultura europea en alguna cosa està tan lluny de l'Evangeli de Jesús... Abans he dit que són diferents les comunitats cristianes angleses, les russes, les japoneses, les colombianes. Ara podria dir que el perill de les comunitats cristianes angleses és que siguin més angleses que cristianes, i les russes i les japoneses i les colombianes... per posar exemples ben allunyats.

El Papa sant Joan Pau II va demanar perdó solemnement i dramàticament d'alguns pecats històrics comesos pels fills de l'Església. Han estat tants... Guerres, agressions, invasions, masclisme, imposició de la llengua, menyspreu dels altres... I encara un agreujant. En molts casos, si algú deia que no era cristià prendre alguna d'aquestes decisions, era acusat i condemnat. És el terrible perill de pensar que les pròpies evidències culturals, evidentment, són cristianes. El meu fort no és la història. Però em pregunto què deien i què feien les Esglésies europees, quan hi havia guerres per la independència dels països sud-americans o africans... M'agradaria equivocar-me.

Això porta a un altre perill, especialment per Europa: imposar la pròpia cultura en l'evangelització d'altres cultures. No hi insistiré perquè ha estat suficientment denunciat. Permeteu-me només un record de joventut. Un company nostre capellà, més gran i de molta més formació que nosaltres, ja comentava fa 50 anys l'absurd que a l'Àfrica francesa feien cantar a les esglésies una cançó que deia: «*nous sommes chrétiens et bretons!*».

1.6. *La crida a la conversió*

La Carta als Hebreus diu que la Paraula de Déu és «com una espasa de dos talls: arriba a destriar l'ànima i l'esperit, les articulacions i el moll dels ossos...» (He 4, 12). Probablement el dolor cultural és més agut que el físic. L'Església ens crida cada any a la conversió. Convertir-se a la fe en el Senyor Jesús i fer comunitat cristiana és aprendre a discernir què hi ha de poc evangèlic en el nostre cor i tallar la mà o treure l'ull per poder trobar la veritable vida evangèlica.

2. GAUDIUM ET SPES. EL NOSTRE MÓN HUMÀ, MISTERI DE CRIDA I RESPOSTA

2.1. Gaudium et spes parla del món humà

Gaudium et spes tracta de l'Església en el món d'avui. Però mirant amb més precisió, no parla directament de l'Església, parla del món. Recordem l'Índex:

Primera part - Introducció (llarga): La situació humana en el món contemporani:

- cap.1 - La dignitat de la persona humana
- cap 2 - La comunitat humana
- cap 3 - L'activitat humana

Segona Part: cinc grans problemes, d'aleshores i d'ara: matrimoni i família, cultura, etc. Estrictament, el tema de *Gaudium et spes* es tracta en el capítol quart de la primera part: «La missió de l'Església en el món d'avui».

Diu la Introducció, que ja sabem que és l'últim que s'escriu: «El Concili té present el món dels homes, el conjunt de la família humana, amb totes les realitats enmig de les quals viu...» (GS 2). «Perquè es tracta de salvar la persona humana, d'edificar la comunitat humana. L'home, doncs, en la seva totalitat —cos i ànima, cor i consciència, intel·ligència i voluntat— serà l'eix de tota la nostra exposició» (GS 3).

El nostre tema és l'Església arrelada en la història. GS parla del món. Què diu sobre el món, què pretén l'Església en la seva relació amb el món? En acabar la llarga introducció sobre la situació actual, diu: «Davant l'evolució actual del món, són molts els qui es plantegen les qüestions més fonamentals: Què és l'home? Quin sentit tenen el dolor i la mort... A la llum de Crist, imatge del Déu invisible,... el Concili vol adreçar-se a tothom per esclarir el misteri de l'home i col·laborar en la recerca d'una solució als principals problemes del nostre temps» (GS 10). De cara al nostre intent, em fixo especialment en el que diu: pretén esclarir el misteri de l'home.

2.2. Gaudium et spes anuncia el misteri del nostre món humà

El Concili vol anunciar, revelar el misteri profund que viuen les persones i els grups humans. I això ho fa des d'una perspectiva clarament cristològica,

de manera que molt probablement GS és el document del Concili que ofereix els textos cristològics més profunds i més interessants.

Citem un dels textos més genials, crec, del Concili; el núm. 22 de GS. Acaba el capítol primer sobre la persona humana i fa una reflexió cristològica: «En realitat, el misteri de l'home només s'aclareix veritablement en el misteri del Verb encarnat»; (sembla que aquesta és la frase més citada de tot el Concili). Parla de Jesucrist, al qual dedica tres paràgrafs del núm. 22. Després dedica un paràgraf als cristians, que «reben les primícies de l'Esperit...». I segueix en el paràgraf cinquè: «Això no només és vàlid per als cristians sinó també per a tots els homes de bona voluntat... Crist va morir per tots i la vocació dels homes és una de sola, és a dir, divina. Hem de sostenir, doncs, que l'Esperit Sant ofereix a tothom la possibilitat d'associar-se a aquest misteri pasqual, de la manera que Déu sap» (GS 22 a.e.).

El Concili revela el misteri del món i dels homes, tal com el creu el cristianisme. Fem-ne un resum. Déu és el Pare que estima entranyablement tots els homes i dones de la història, del passat i d'ara, els d'Amèrica, de l'Índia, els esquimals, els africans, els europeus del nord i del sud; i el Papa Francesc insisteix: Déu estima amb amor misericordiós, immens, infinit. Això significa que Déu crida tots els homes i dones a viure en Ell, en la pau, l'amor, el despreniment de tot; que l'Esperit ofereix a tots la possibilitat de participar de la mort i la resurrecció de Jesús, Fill de Déu, germà nostre. Acabem la descripció del misteri que GS vol anunciar: Déu crida i tots els homes i dones de la història responen. Tots, o acullen o rebutgen la vocació de Déu, acullen o rebutgen la participació en la Pasqua del Senyor Jesús. Aquest és el misteri de tota vida humana, de fa mil anys, de fa tres mil, deu mil... el de tots els fills d'home i dona, estimats per Déu.

2.3. «*Modo Deo cognito*»

Comentem un moment l'última expressió del text conciliar: «L'Esperit Sant ofereix a tots la possibilitat de participar de la Pasqua del Senyor, de la manera que Déu sap». «De la manera que Déu sap», frase idèntica, amb altres paraules, al «*Deus, viis sibi notis*» de *Ad gentes*, 7, sobre la mateixa qüestió: «per camins que Ell coneix...». Amb el vostre permís em permetré una mica d'ironia, evidentment des de la simpatia...

«De la manera que Déu sap» vol dir que el Concili no ho sap. Quant de temps fa que dura això del cristianisme? Dos mil anys I hi ha un tema que no saben. Deu ser secundari. Quin és?: Jesucrist salvador de tota la humani-

tat. Vaja! Això és fonamental, no? Si... I no ho saben... Doncs què han pensat durant aquests dos mil anys? De què han parlat?... De l'Església... Bé, seguim. El Concili parla dels cristians, en el paràgraf quart, i després, en el cinquè, dels no-cristians. Deu haver-hi dos camins, un que saben i l'altre no. Dos camins? És estrany...

Perdoneu aquesta petita concessió. Anem al tema. Quin és el camí dels cristians? És la participació en la mort i la resurrecció de Jesucrist amb una vida d'amor i de pobresa, com Ell va dir i va fer: qui dóna la vida, aquest és el qui la troba. És el misteri de la seva mort i la seva resurrecció. Els cristians estan cridats a participar-ne amb la seva manera de viure, i a celebrar-lo en els sacraments del Baptisme i de l'Eucaristia. ¿I quin és el camí per als no-cristians? És, sens dubte, el mateix: participar en el misteri de la mort i la resurrecció de Jesús amb la seva manera de viure. No n'hi ha d'altre. És l'únic camí.

2.4. *La vida nova en la Pasqua del Senyor*

La resposta a la vocació de Déu, l'acolliment o el rebuig de la mort i la resurrecció del Senyor es juguen en l'actitud davant de la vida, en la manera de viure. Davant del Fill de l'Home Jutge només hi ha dues possibilitats: donar menjar a qui té gana, ser just, portar la pau, ser misericordiós; o passar de llarg. No hi ha una tercera possibilitat. El misteri de la salvació del nostre món humà en l'Esperit de Déu es juga en les decisions personals, lliures, responsables de cada persona i de cada grup.

2.5. *Les cultures humanes*

A la primera part, comentant *Lumen gentium*, he parlat dels àmbits culturals. Les persones no vivim sinó en l'àmbit d'una cultura. Les comunitats cristianes, totes arrelades en un àmbit cultural, tenen la missió de batejar la seva cultura, de discernir els aspectes positius per potenciar-los i els negatius per corregir-los. Ara hem d'intentar una mirada més general. Cada cultura és una manera de ser, d'entendre l'altre, de posar-se davant del diferent, l'enemic, d'afrontar el sofriment, la mort. Doncs bé; cal dir: cada àmbit cultural, i les persones en ell, viu el gran misteri de la vocació de Déu Salvador. És la resposta viscuda a la crida de Déu a la vida veritable, és l'acolliment o el refús de la participació en la mort i la resurrecció de Jesús. Cada llengua,

cada poble, cada nació, amb la seva manera de ser, de comportar-se, estan vivint i responent al misteri de l'amor misericordiós de Déu que els crida a la vida, a participar de la Pasqua del Senyor.

2.6. *La cultura actual i els «Signes dels temps»*

Evoquem ara el nostre món actual postmodern, marcat per tants accents que estem acostumats a subratllar: la globalització, el desencís dels grans llenguatges, el progrés informàtic, l'explosió demogràfica, el pluralisme i el conflicte de les cultures, l'interrogant del futur, la recerca d'una societat humana justa... Ja el Papa sant Joan XXIII va ensenyar-nos a mirar amb ulls de fe les característiques del nostre temps i veure-hi «els signes dels temps»: «Seguint la recomanació de Jesús que ens exhorta a distingir clarament “els signes... dels temps” (Mt 16,3), Nós creiem descobrir, enmig de tantes tenebres, molts indicis que ens fan tenir esperança de temps millors per a l'Església i per a la humanitat» (Constitució Apostòlica *Humanae salutis*, convocant el Concili Vaticà II, 1961, n. 3). Sant Joan XXIII entenia l'expressió de manera clarament positiva. Després, el mateix Concili va assumir la fórmula i li va donar un sentit més general: «L'Església té permanentment el deure d'escrutar els signes dels temps i d'interpretar-los a la llum de l'Evangelí, talment que d'una manera acomodada a cada generació, pugui respondre als interrogants perennes dels homes sobre el sentit de la vida present i de la futura, i sobre la relació de l'una amb l'altra» (GS 4a).

A la llum de l'Evangelí, cal discernir en el nostre temps els «signes» positius, petjades de l'Esperit que cal valorar i potenciar, i els aspectes negatius, fruit del tancament a l'alè de l'Esperit, que cal corregir. S'ha de mirar amb ulls de fe tot el que potencia la vida, la pau, la llibertat, la cooperació entre els pobles, l'atenció als més necessitats, la recerca d'un món més just, el respecte a la naturalesa. Són petjades de l'Esperit, resposta positiva del nostre món al do de Déu, participació viscuda en la Pasqua del Senyor. I al mateix temps, cal veure el que hi ha avui de sofriment, d'injustícia, de menyspreu envers els més febles, d'afany de poder i de diner. Són també signes del nostre temps, resposta negativa al do salvador de Déu, a l'Esperit del Senyor mort i ressuscitat. Són crides de l'Esperit, reptes que cal escoltar i afrontar, realitats perdudes que cal corregir per tal de promoure la justícia, la vida, la pau.

2.7. Dues qüestions delicades

Aquestes reflexions teològiques evoquen, sens dubte, dues qüestions serioses que ara no podem tractar però que convé senyalar. Una és el lloc i la importància de la confessió explícita de l'amor de Déu i de la Pasqua de Jesucrist. Això ho evoca ja GS núm. 22, i Mt 25, 31ss., la paràbola del judici final. Es planteja de manera viva per a aquells que no confessen els misteris de la salvació, i també, és clar, per a aquells que els confessem. Recordem un accent decisiu. Cal distingir adequadament la fe i la confessió de la fe. Estrictament parlant, la tradició cristiana, arrelada en l'Escriptura, no diu que el que salva l'home és la confessió de la fe, sinó la fe.

El segon tema delicat és la comprensió seriosa de les terribles negativitats de la nostra història humana. Posem-nos al davant tot el que hi ha hagut i hi ha d'inhumà en el nostre món humà: guerres, injustícies, genocidis, humiliacions dels febles, de les dones, dels perdedors, corrupcions, camps d'extermini, execucions, violacions... a gran escala i a escala més petita. Només parlar-ne és un sofriment enorme, terroritzador. Com entendre tanta inhumanitat, com és possible...? La mirada cristiana diu: han estat i són respostes negatives a la crida de Déu amorosa i misericordiosa a la vida, a la pau, a l'amor. Diu Jesús a Lluc 15 que Déu està content quan un pecador es converteix i torna al Pare; per equiparació podríem dir que Déu està trist quan els seus fills, els homes, fan barbaritats inhumanes, totes... La Carta als Hebreus en fa una anàlisi teològica de les més corprenedores del Nou Testament: «trepitgen el Fill de Déu, profanen la sang de l'aliança que els ha santificat, ultratgen l'Esperit de la gràcia» (He 10, 29).

Tampoc podem tractar un tema tan dolorós. En tot cas cal aprendre a distingir entre les inhumanitats, resposta negativa al Déu de l'Amor i de la Pau, i la responsabilitat i culpabilitat dels qui les cometen. Déu ho sap. Potser és l'hora de recuperar una tradició moral catòlica, aparentment de segon ordre, que parla de la ignorància invencible. Potser és la manera de reconciliar-nos una mica amb la nostra terrible història humana...

3. MISTERI DEL MÓN HUMÀ I MISSIÓ DE L'ESGLÉSIA

Només unes paraules a tall de conclusió.

Sobre la fe i l'Església arrelades en la història, la reflexió a partir de *Lumen gentium* i *Gaudium et spes* ha evocat dos accents.

D'una banda, el misteri de cada persona i de cada grup humà, especialment a la llum de *Gaudium et spes*; els que vivim, els que han viscut fa mil o tres mil anys, aquí i a l'altra banda del món. Han estat i són persones, «jo» irrepetibles, que han començat i acabat la seva vida, que han decidit. Han decidit, en Déu, davant del Déu de la salvació i de la vida, davant la mort i la resurrecció de Jesús. D'aquí la seva enorme dignitat i responsabilitat. Cadascun en el moment, el lloc l'àmbit sociocultural que ha viscut. Aquesta mirada cristiana sobre la realitat humana ens ha portat a parlar de la missió de persones i comunitats, cridats per Déu a una vida veritable, és a dir, a corregir els accents inhumans de la seva cultura, a créixer en l'amor, la pau, la justícia, el diàleg, i així participar en l'Esperit de Déu, en la Pasqua salvadora del Senyor Jesús.

D'altra banda, hem parlat de les comunitats cristianes, especialment a la llum de *Lumen gentium*. Arrelades en la seva cultura, estan cridades a ser sagrament de la salvació (*LG* 9; *GS* 45) que va avançant en la vida fidel a l'Evangelí. L'Església és el misteri de la humanitat a la recerca de la vida veritable, personal i social. Les comunitats cristianes són la realització, en la seva realitat cultural i històrica, de la vida plena a la qual està cridada tota la humanitat. Tenen la missió de viure la seva cultura, discernint en ella, com amb un bisturí, potenciant el que és obra de l'Esperit de Déu i corregint el que és fruit de la mesquinesa i l'egoisme humà.

Després del Concili han anat apareixent nous desafiaments, teòrics i pràctics: l'ambient secularitzat, amb la indiferència i l'agnosticisme, el pluralisme religiós, l'ecologisme, les injustícies, les guerres, les corrupcions, els conflictes ètnics, culturals i nacionals, el terrorisme. Tots aquests desafiaments toquen el misteri d'una humanitat cridada per Déu a la vida en l'Esperit del Senyor Jesús. Les comunitats cristianes estan cridades a viure la pau, l'amor, el diàleg, la justícia, la misericòrdia, i així ser sagrament de salvació per a tota la humanitat.

---

* Després d'aquesta ponència del Dr. Gaspar Mora va tenir lloc la intervenció del Dr. Emili Marlés, «Creació i nova creació» que serà publicada en el proper número de la *RCatT* 42/1 (2017).